

Stanisław Szwabowski

ĆWICZENIA OPARTE NA PRACY Z TEKSTEM

A. Uzasadnienie potrzeby stosowania ćwiczeń pedagogicznych opartych na pracy z tekstem

Ćwiczenia pedagogiczne są jedną z form pracy dydaktycznej organizowanej w uczelni wyższej. Do jednej z najczęściej stosowanych form tych ćwiczeń zaliczyć należy ćwiczenia oparte na pracy z tekstem. Wydaje się, że dzieje się tak dlatego, iż lektura spełnia ważne funkcje poznawcze, kształcące i wychowawcze. Samodzielna praca studenta nad tekstem pozwala mu przyswoić sobie niezbędne wiadomości, wpływa na rozszerzenie horyzontów wiedzy, zapewnia orientację w omawianej problematyce. Stwarza ona równocześnie niezbędne warunki dla kształtowania krytycznego myślenia, wzbudza zainteresowanie problemami pedagogicznymi, ukazuje związki z praktyką, z przyszłym warsztatem pracy.

Prowadzący ćwiczenia pedagogiczne sięga do tej formy również dlatego, że pozwala ona kształtować umiejętności korzystania z opracowań pedagogicznych tak ważne w pracy samokształceniowej. Pozwala ona również zapoznać studentów z warsztatem badawczym poszczególnych autorów, z podstawami metodologicznymi badań naukowych oraz wiązać ich uczuciowo z omawianą problematyką.

B. Przykłady ćwiczeń pedagogicznych opartych na pracy z tekstem

W toku prowadzonych ćwiczeń w oparciu o teksty stosowano następujące ich formy:

1. ćwiczenia oparte na jednym tekście bez podania zagadnień,
2. ćwiczenia oparte na jednym tekście z podaniem zagadnień,
3. ćwiczenia oparte na tekstach z różnych prac.

Dla ilustracji podaje się kolejno odpowiednie przykłady:

Ad 1/ Ćwiczenia oparte na jednym tekście bez podania zagadnień

Przykład:

Dla ilustracji powyższej formy ćwiczeń wybrano przykład dotyczący opracowania zasad nauczania, jako jednego z haseł obowiązującego progra-

mu¹. Temat ćwiczeń sformułowano następująco: Zasady nauczania i sposoby ich realizacji w pracy dydaktycznej nauczyciela. Przygotowanie studentów do powyższych ćwiczeń obejmowało przestudiowanie odpowiedniego rozdziału z pracy W. Okonia² wraz ze sporządzeniem notatek. Wybór tej formy dla opracowania powyższego zagadnienia nie był przypadkowy. Trudność, jaką studenci mieli pokonać, polegała na tym, że w trakcie studiowania tekstu samodzielnie musieli decydować, które zagadnienia są istotne i ważne, gdyż prowadzący ograniczył się jedynie do podania tematu i wskazania odpowiedniej lektury. Dodać należy, że nie wykraczała ona poza ich możliwości, gdyż na poprzednich ćwiczeniach w trakcie opracowywania poszczególnych ogniw procesu nauczania wskazywano na możliwości sformułowania w oparciu o analizę procesu nauczania pewnych norm dydaktycznej działalności nauczyciela.

Ćwiczenia miały następujący przebieg:

I. Ustalenie najważniejszych zagadnień dotyczących zasad nauczania. Stwierdzono, że studenci wykazali dostateczną orientację, jeśli chodzi o wskazanie zasadniczych problemów w tej kwestii. Dla przejrzystości ustalono następującą kolejność ich omawiania:

- definicja zasady nauczania,
- charakterystyka poszczególnych zasad nauczania przez podanie ich cech istotnych,
- sposoby realizacji określonej zasady w pracy dydaktycznej nauczyciela.

II. Opracowanie przyjętych zagadnień obejmujące wyjaśnienie, uporządkowanie i utrwalenie wiadomości, które studenci powinni sobie przyswoić.

W tym celu postawiono najpierw pytanie: co to są zasady nauczania? Użytkano odpowiedzi wskazujące, że zasady nauczania są normami postępowania nauczyciela. Ponieważ tego typu odpowiedzi nie mogły w pełni zadowolić prowadzącego, polecono studentom określić, jakie elementy muszą wystąpić w określeniu zasad nauczania. Z szeregu wypowiedzi wybrano te elementy, które składają się na pojęcie zasad nauczania, a więc:

- zasady nauczania są normami postępowania dydaktycznego nauczyciela,
- normy te wskazują jak nauczyciel powinien realizować cele nauczania, czym się winien kierować w działaniu mającym na celu wyposażenie uczniów w określone treści nauczania. Nieco uwagi poświęcono pojęciom: norma, reguła, sposób postępowania, wskazując na ich cechy wspólne i odrębne. W tym przypadku stwierdzono, że poprawna odpowiedź na postawione pytanie nie świadczyła o pełnym jej zrozumieniu. Stąd wniosek, że w wypadku, gdy prowadzący ma wątpliwości czy wypowiedziany przez studenta sąd jest dostatecznie dla niego zrozumiały winien wymagać jego wyjaśnienia. Z kolei przystąpiono do opracowania następnego zagadnienia obejmującego charakterystykę poszczególnych zasad nauczania przez podanie ich cech istotnych.

a/ zasada systematyczności

Studenci omawiając zasadę s y s t e m a t y c z n o ś c i wybrali bardzo łatwą drogę, a mianowicie podawali pewne fakty zapamiętane w czasie czytania, nie próbując nawet uporządkować ich według rangi, a więc że systematyczność w nauczaniu wymaga, aby praca nauczyciela odznaczała się systematycznością, uczniowie winni pracować systematycznie, między przedmiotami winna być zachowana korelacja. Sugestie prowadzącego

1/ Tymczasowy program nauczania. Teoria i organizacja nauczania. Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, Departament Studiów Uniwersyteckich, Ekonomicznych i Pedagogicznych, Warszawa 1970 r.

2/ W. Okoń: Zarys dydaktyki ogólnej. Wersja programowana. PZWS. Warszawa 1970 r.

zmierzały do określenia pewnych dziedzin, gdzie postulat systematyczności winien być przestrzegany. Ustalono, że tymi dziedzinami są:

- praca nauczyciela i uczniów, obejmująca, jeśli chodzi o nauczyciela, rytmiczność i skrupulatność w pracy w ciągu całego roku szkolnego, na każdej lekcji, korelację między przedmiotami nauczania, opieranie nowych wiadomości na tym, co już znane. Postulat systematyczności w pracy uczniów dotyczyć powinien skrupulatności i rytmiczności w spełnianiu obowiązków,
- inną dziedzinę stanowi program, gdzie postulat systematyczności dotyczy planowego, logicznego, uporządkowanego, układu treści nauczania. Pojęcia te starano się studentom wyjaśnić. Omawiając zasadę systematyczności w powyższych dziedzinach zwrócono uwagę na sposoby jej realizacji.

b/ zasada wiązania teorii z praktyką

Przy omawianiu powyższej zasady zwrócono uwagę na to, jakie wymagania stawia powyższa zasada nauczycielowi w jego pracy dydaktycznej. Jednym z nich jest konieczność stosowania nabytych wiadomości w praktyce po to, aby uczeń w pełni mógł uświadomić sobie znaczenie praktyczne zdobywanych wiadomości, aby lepiej je rozumiał, trwalej zapamiętywał i aby w przyszłości mógł zmieniać i przekształcać rzeczywistość. Starano się równocześnie wskazać na przykłady realizacji powyższej zasady w niektórych przedmiotach, przy czym prowadzącemu chodziło także o takie przykłady, które świadczyłyby o pełnym zrozumieniu powyższej problematyki, dlatego też nie zadawano się przykładami dotyczącymi takich przedmiotów, jak: biologia, zajęcia praktyczno-techniczne, gdzie postulat wiązania teorii z praktyką jest dość szeroko realizowany, ale sięgano do takich przedmiotów jak język polski i matematyka, gdzie znacznie trudniej o przykłady, ale gdzie zasada ta winna być również stosowana.

W podobny sposób omówiono pozostałe zasady nauczania:

- zasadę pogłębłości,
- zasadę świadomości i aktywności uczniów w nauczaniu,
- zasadę stopniowania trudności,
- zasadę trwałości wyników nauczania.

III. Zebranie i usystematyzowanie wiadomości, dokonane przez prowadzącego miało ono na celu nie tyle wyrażenie swego stosunku do wypowiedzi studentów, ile wskazanie na najważniejsze zagadnienia i ich właściwe uszeregowanie. Ograniczono się zatem do:

- wyjaśnienia pojęcia zasady nauczania,
- przypomnienia warunków, jakim winno odpowiadać postępowanie nauczyciela zgodnie z daną zasadą nauczania. Ilustracją praktyczną powyższych stwierdzeń natury teoretycznej były hospitowane lekcje.

Ad 2/ Ćwiczenia oparte na jednym tekście z podaniem zagadnień

Tę formę ćwiczeń zastosowano przy opracowaniu zagadnienia pracy domowej ucznia. Temat ćwiczeń sformułowano następująco: "Praca domowa ucznia - jej rodzaje, organizacja i metody kontroli". Obowiązkiem studentów było przestudiowanie wybranych rozdziałów pracy J. Zborowskiego. Dla ułatwienia wyboru rozdziałów, a także dla zwrócenia większej uwagi na zasadnicze problemy podano studentom następujące zagadnienia:

1. Cechy i przebieg prawidłowego zadawania pracy domowej
2. Rodzaje prac domowych
3. Organizacja pracy domowej ucznia
4. Warunki i sposoby właściwej kontroli pracy domowej

Tok powyższych ćwiczeń przedstawiał się następująco:

I. Krótki pisemny sprawdzian, dla zbadania czy wszyscy przestudiowali podany tekst. Sprawdzian zawierał następujące pytania:

1. W której części lekcji odbywa się zadawanie pracy domowej?
2. Wymień główne rodzaje prac domowych.
3. Jakie sposoby kontroli pracy domowej nauczyciel stosuje najczęściej?

Tak sformułowane pytania sprawdzianu pozwoliły ocenić bezpośrednio po jego przeprowadzeniu, kto przeczytał, a kto nie przeczytał zadanej lektury.

II. Omówienie charakteru pracy J. Zborowskiego. Chodziło tu o zwrócenie uwagi na materiał badawczy, sposób jego zebrania, który posłużył autorowi do sformułowania wniosków. Zbadano również, które rozdziały studenci przeczytali, aby przygotować odpowiedzi na podane zagadnienia. Stwierdzono, że wyboru rozdziałów dokonano właściwie. Dotyczyli on rozdziałów II, III, IV, VI z części drugiej.

III. Omówienie zagadnień przygotowanych w oparciu o przestudiowane rozdziały z lektury.

Najpierw ustalono miejsce pracy domowej wśród innych form organizacyjnych pracy szkolnej. Potem omówiono poszczególne zagadnienia zwracając uwagę na związane z nimi pewne problemy. I tak:

Zag. 1.

Cechy i przebieg prawidłowego zadawania pracy domowej.

Wymieniono następujące cechy dobrego zadawania:

- celowość i dokładność,
- powiązanie z pracą szkolną,
- praca domowa jako zaplanowana część lekcji,
- sposób, w jaki przygotowuje ono do samodzielnego wykonania pracy,
- uwzględnienie w zadawaniu pracy domowej zasady przystępności.

Powyższe cechy ilustrowano przykładami wziętymi z własnej obserwacji oraz lektury. Następnie omówiono etapy zadawania pracy domowej wyróżniając następujące:

1. Sformułowanie i wyjaśnienie tematu oraz celu pracy domowej.
2. Podanie instrukcji.
3. Wyznaczenie uczniom pracy.
4. Odpowiedzi na pytania uczniów i dodatkowe wyjaśnienia.

Prowadzący zdając sobie sprawę z tego, że te sformułowania są zbyt ogólne starał się zwrócić uwagę studentom na praktyczną ich realizację. Przykłady te uznano za zadowalające. Po omówieniu powyższych zagadnień poświęcono nieco uwagi zagadnieniom koordynacji zadawania prac domowych. Sugestie autora w/w opracowania, chociaż udokumentowane i słuszne, nie spotkały się z uznaniem studentów. Wskazywano na zbyt dużą biurokratyzację i trudności w realizacji proponowanych sposobów planowania i koordynowania zadawania pracy domowej.

Prowadzący przyjmując te uwagi próbował wyjaśnić studentom intencje autora, które zmierzają do tego, aby wziąć w obronę ucznia, gdyż praktyka wykazuje, że obciążenie pracą domową ucznia w ciągu tygodnia nie jest jednakowe, czasem jest on zmuszony do wielogodzinnej pracy w domu nad przygotowaniem zadanych prac.

Zag. 2.

Rodzaje prac domowych.

Omówiono główne rodzaje prac domowych, a więc:

1. Praca z książką.
2. Prace pisemne.
3. Obserwacje i wywiady.

4. Doświadczenia.
5. Prace techniczne.
6. Gromadzenie zbiorów.

Stwierdzono, że praca ucznia z książką to jedna z najczęściej stosowanych prac domowych. Ten rodzaj pracy domowej może dotyczyć albo przyswojenia sobie treści określonego tekstu, albo ustnego lub pisemnego opracowania zagadnień, pytań, poleceń. Aby jednak dała ona spodziewane wyniki uczeń musi być do niej przygotowany. To przygotowanie ma miejsce w pracy lekcyjnej, gdzie nauczyciel poprzez odpowiednie ćwiczenia uczy posługiwania się podręcznikiem. Analizy tych ćwiczeń dokonano w oparciu o tekst lektury. Przy omawianiu prac pisemnych wskazano na główne ich rodzaje. Nieco uwagi poświęcono zasadom wypracowań pisemnych. Omawiając pozostałe rodzaje prac domowych wskazywano na ich zalety, zasady i możliwości ich stosowania.

Zag. 3.

Organizacja nauki domowej

Poruszono tu następujące problemy:

- wymagania higieny szkolnej odnośnie miejsca pracy ucznia w domu,
- rozkład dzienny zajęć domowych ucznia,
- budżet czasu szkolnej i domowej pracy umysłowej ucznia oraz niektóre wskazania w tym zakresie dla uczniów poszczególnych klas,
- niektóre wskazania dotyczące przebiegu odrabiania prac domowych,
- przykład regulaminu pracy domowej.

Zag. 4.

Warunki i sposoby właściwej kontroli i oceny pracy domowej.

Oto zagadnienia, które poruszono w trakcie omawiania tego problemu:

- znaczenie kontroli pracy domowej,
- cechy prawidłowej kontroli,
- metody kontroli:
 - a/ kontrola częściowa i kontrola zupełna,
 - b/ kontrola jakościowa i kontrola ilościowa,
 - c/ kontrola bieżąca i kontrola okresowa,
- warunki obiektywnego oceniania przez nauczyciela pracy domowej ucznia,
- niektóre błędy w ocenianiu przez nauczyciela pracy domowej.

Ad 3/ Ćwiczenia z wykorzystaniem tekstów z różnych prac.

Tę formę ćwiczeń zastosowano przy opracowaniu zagadnień nauczania programowanego. Temat ćwiczeń brzmiał: "Charakterystyka nauczania programowanego, jego zalety i wady". Przygotowanie się studentów do tych ćwiczeń obejmowało przestudiowanie odpowiednich fragmentów następujących lektur:

1. Cz. Kupisiewicz: Nauczanie programowane. Warszawa 1966, PZWS
2. E. Fleming: Programowanie w procesie nauczania. Warszawa 1967, Nasza Księgarnia
3. E. Berezowski: Maszyny dydaktyczne. Warszawa 1968, PZWS.

Aby ułatwić studentom wybór tych fragmentów, których przestudiowanie pozwoli na przyswojenie sobie niezbędnych wiadomości z zakresu nauczania programowanego, podano także oto zagadnienia szczegółowe:

1. Prekursorzy i twórcy nauczania programowanego,
2. Podstawowe pojęcia /np. program, klatka, tekst zaprogramowany, podręcznik programowany, maszyna dydaktyczna/.

3. Rodzaje programów oraz ich zalety i wady /program liniowy, rozgałęziony, mieszany/.
4. Środki służące do eksponowania programów.
5. Możliwości stosowania programowania w praktyce szkolnej.

Prowadzący zdawał sobie sprawę z trudności natury obiektywnej, na jakie napotkają studenci w czasie przygotowywania się do powyższych ćwiczeń. Do nich zaliczyć należy zbyt szczupłą ilość egzemplarzy w/w lektur. Poza tym jest rzeczą zrozumiałą, aby zdobyć jasny pogląd na zagadnienie nauczania programowanego należałoby nie tyle przestudiować wybrane fragmenty podanych lektur i to możliwie dokładnie, ale przeczytać je w całości. Aby przynajmniej w części zadośćuczynić tym żądaniom polecono dwóm studentom przygotować referaty, które przedstawiłyby w/w zagadnienie w oparciu o podane lektury.

Tok powyższych ćwiczeń przedstawiał się następująco:

I. Wprowadzenie do zagadnienia nauczania programowanego.

W tym celu najpierw zademonstrowano graficzne schematy trzech rodzajów programowania /liniowego, rozgałęzionego, mieszanego/. Następnie przedstawiono dwa podręczniki zaprogramowane, jednym była praca D. Crama: "Maszyny i programowanie dydaktyczne". Warszawa 1969, PWN, drugim właściwie nie podręcznik lecz zaledwie 11 stronicowy tekst zaprogramowany pt. "Nazwa i przedmiot dydaktyki", którego autorem jest Cz. Kupisiewicz. Tytułem wprowadzenia w omawianą problematykę odczytano w całości zaprogramowany tekst z matematyki dla kl. III, dotyczący dodawania pisemnego. Jest on przeznaczony do opracowania na jednej jednostce lekcyjnej. Autorem tekstu jest E. Fleming⁴. Stwierdzono, że studenci z zaciekawieniem przyjęli powyższe przykłady.

II. Odczytanie referatu na temat nauczania programowanego przygotowanego w oparciu o podane źródła.

Drugi z referentów uzupełnił wypowiedź poprzednika w sprawie funkcji maszyn dydaktycznych.

III. Dyskusja

Podstawą dyskusji były wypowiedzi referentów oraz przyswojone w trakcie studiowania wybranych fragmentów lektur wiadomości dotyczące nauczania programowanego, a także wiadomości zdobyte na wykładzie poprzedzającym ćwiczenia. Atmosfera, sposób formułowania odpowiedzi, zgłaszane pytania /np. jakie czynności należy wykonać celem zaprogramowania określonego tekstu?/ potwierdziły słuszność obranego toku postępowania na powyższych ćwiczeniach.

W dyskusji zwrócono uwagę szczególnie na następujące zagadnienia:

1. Jak należy rozumieć definicję programu, co to jest ciąg powiązanych ze sobą logicznie i merytorycznie dawek informacji.
2. Obraz graficzny oraz przykład programu liniowego, jego zalety i wady.
3. Przykład programu rozgałęzionego, jego twórcy /Pressey, Crowder/. Dodatnie i ujemne strony programu rozgałęzionego.
4. Charakterystyka programu mieszanego, wyjaśnienie schematu oraz omówienie tekstu zaprogramowanego zgodnie z wymaganiami programu mieszanego.
5. Podręczniki i maszyny dydaktyczne oraz ich funkcje w nauczaniu programowanym.
6. Przykłady tekstów zaprogramowanych do wykorzystania w nauczaniu matematyki w szkole podstawowej.

4/ E. Fleming: Programowanie w procesie nauczania. Nasza Księgarnia. Warszawa 1967.

IV. Podsumowanie

Prowadzący ustosunkował się do poruszonych zagadnień i wyraził swój pogląd w tym zakresie.

C. Charakterystyka stosowanych metod

Opracowując w ramach ćwiczeń pedagogicznych opartych na tekstach odpowiednie zagadnienia stosowano jedną z następujących metod:

- a/ metodę dyskusji
- b/ metodę referatowo-dyskusyjną.

Do częściej stosowanych metod należy metoda dyskusji. Zapewnia ona kontakt studentów z prowadzącym ćwiczenia. Umożliwia prowadzącemu kontrolę i ocenę stopnia opanowania wiadomości. Stwarza okazję dla wymiany poglądów, uczy krytycyzmu oraz uzasadniania wypowiedzianych sądów. Poprzez dyskusję prowadzący ma możliwość częstego odwoływania się do praktyki. Aby jednak w pełni wykorzystać walory tkwiące w tej metodzie prowadzący ćwiczenia musi umiejętnie nią kierować. Proces ten dotyczy:

- odpowiedniego stawiania pytań, które winny mieć charakter problemów,
- zapewnienia dyskutantom warunków dla wypowiedzi własnych sądów odpowiednio uargumentowanych,
- troski o to, aby dygresje nie odbiegały zbyt daleko od głównego zagadnienia, tak by efektem dyskusji były w pełni zrozumiane, przyswojone i utrwalone wiadomości.

Stosując metodę referatowo-dyskusyjną prowadzący wykorzystuje obowiązkowe opracowania poszczególnych studentów, a także jedno lub więcej odpowiednio dłuższych opracowań opartych o znacznie szerszy materiał wymagający znacznego wysiłku i czasu dla jego przygotowania. Zaletą tej metody jest to, że w pełni służy rozwijaniu zainteresowań problematyką pedagogiczną, zmusza do refleksji i porównań różnych opracowań, zapoznaje wreszcie studentów z rangą poszczególnych autorów.

D. Ocena ćwiczeń opartych na pracy z tekstem

Podane przykłady ćwiczeń pedagogicznych opartych na pracy z tekstem traktować można li tylko jako jedno z wielu możliwości metodycznego postępowania. By tego typu działania dydaktyczne było skuteczne prowadzący musi stosować ogólnie przyjęte zasady nauczania. W przygotowaniu i przeprowadzeniu tego rodzaju ćwiczeń wyróżnić można kilka etapów:

1. Uświadomienie studentom tematu oraz najważniejszych zagadnień będących przedmiotem ćwiczeń.
Zaznajomienie studentów z tematyką ćwiczeń następuje zazwyczaj na pierwszym organizacyjnym spotkaniu.
2. Zapoznanie z lekturą obowiązkową i uzupełniającą oraz uzasadnienie tego wyboru.
3. Samodzielna praca studenta nad tekstem. Powinna ona być w początkowym okresie ukierunkowana przez prowadzącego ćwiczenia. Wynika to stąd, że zaawansowanie studentów w umiejętnościach studiowania opracowań książkowych nie jest jednakowe.

Chociaż zakłada się, że słuchacz wyższej uczelni winien być do takiej pracy przygotowany, to jednak doświadczenie uczy, że wielu studentów wykazuje w tym zakresie poważne braki. Wyniki ćwiczeń w dużej mierze zależą od jakości sporządzanych notatek. Należy dążyć do tego, aby studenci:

- a/ sporządzali notatki po przestudiowaniu tekstu,
- b/ dopracowywali się najkorzystniejszego sposobu notowania.

Można im wskazać różne możliwości w tym zakresie:

- notowanie na luźnych kartkach, co ułatwia gromadzenie wiadomości uzyskanych w różnym okresie na ten sam lub podobny temat, pozwala na systematyczne uzupełnianie i porządkowanie zdobywanych wiadomości,
- notowanie w zeszycie, wykorzystując jedną stronę kartki, drugą przeznaczając na wiadomości uzupełniające zdobyte w innym czasie,
- c/ notowanie istotnych i węzłowych zagadnień, czyli takich, które pozwolą na odtworzenie głównej myśli autora,
- d/ zwrócenie uwagi na przejrzystość i jasność notatek.

Notatki winny ponadto zawierać:

- notkę bibliograficzną,
- najciekawsze cytaty pomocne przy uzasadnianiu sądów,
- krytyczny sąd notującego o przeczytanej lekturze.

Zarówno studiowanie książek jak i sporządzanie notatek to elementy umiejętności, którą studenci mają rozwinąć i udoskonalić. Ćwiczenia pedagogiczne muszą im w tym pomóc.

- 4. Omówienie zagadnień w ramach ćwiczeń stosując metodę dyskusyjną, albo referatowo-dyskusyjną.

Dobór form ćwiczeń uzależniony jest od pewnych warunków: do nich zaliczyć należy: temat ćwiczeń, dostępność lektury, cele, jakie zakłada sobie prowadzący. Aby zapoznać studentów z warsztatem pracy różnych autorów, wskazać na możliwości organizowania własnego warsztatu pracy, wzbudzić chęci, ukształtować postawę i wyposażyć w umiejętności badawcze przyszłych nauczycieli, prowadzący ćwiczenia stosuje formę polegającą na pracy z tekstem z różnych prac. Efektywność przedstawionych tu form ćwiczeń pedagogicznych zależy od wielu czynników. Są wśród nich takie, które zależą od prowadzącego. Do nich zaliczyć należy:

1. Sposób organizowania i planowania pracy na dany semestr.
2. Odpowiedni dobór formy i metody ćwiczeń.
3. Możliwie systematyczne i wysoce obiektywne sposoby kontroli i oceny przygotowania się studentów do ćwiczeń.

Do tych natomiast czynników, na które prowadzący ma pośrednio wpływ, zaliczyć należy stopień przygotowania się studentów, ich umiejętności studiowania a także ich przygotowanie językowe.